

AXEL BOLVIG: Kirkekunstens storhedstid. Om kirker og kunst i Danmark i romansk tid. Gyldendal, 1992. 256 s.ill.

Værket »Danmarks Kirker« er vort største igangværende kulturhistoriske projekt. Skønt det endnu langt fra er nået til vejs ende, er dog så meget af landet dækket, at man har fået ny viden om ligheder og forskelle mellem de danske regioner. Der er bedre betingelser for at svare på de spørgsmål som man i over hundrede år har stillet om kirkernes opførelsestid, om opdragsgiverne, om ideerne bag dem osv.

Axel Bolvig har med den forhåndenværende bog tappert kastet sig ud i den store opgave. Andre har skrevet om enkeltafsnit, kalkmalerier, skulpturer, materialer o.l. som oftest lokalt afgrænset. De privilegerede der oplevede Tage E. Christiansens øvelser over »De danske landsbykirker som historiske kilder« fik en forsmag på hvad en udnyttelse af skriftlige kilder, moderne kunsthistorie og arkæologiske undersøgelser kunne give efterhånden som kirkeværket skred frem. Ebbe Nyborg har taget mange af de væsentlige emner op, ikke mindst en sammenligning mellem Sjælland og Sønderjylland, og nået bemærkelsesværdige resultater.

For Bolvig drejer det sig først og fremmest om helheden. Dispositionen er lagt sådan at man følger emnet udefra og arbejder sig indefter mod selve grundideerne bag kirkekunsten. Kun kronologien sætter en grænse, nemlig »romansk tid«, i praksis fra ca. 1050 til 1250, de 200 år der fulgte efter vikingetiden. Det betyder selvfølgelig ikke at alt er medtaget, men at der er gjort valg inden for denne brede ramme. Diskussionen om de enkelte emner ledsages hele tiden af en (kunst)historiografisk debat, ja, bogen indledes med et kapitel om »Kunstens fødsel«: denne vigtige idehistoriske begivenhed dateres til slutningen af det 18. årh., romantikken med forløbere i førromantikken. Hvad der blev skabt af kunst før den tid havde ifølge Bolvig »til opgave at være nyttig til et bestemt formål, samtidig med at den skulle formidle bestemte betydninger og fremkalde bestemte virkninger« (s. 23).

På dette grundlag tages 10 emner op til besvarelse. Det første gælder »Hvem der stod bag?« Det er et af dette århundredes store diskussioner: blev kirkerne bygget af den brede befolkning eller af enkelte mægtige personer? Det første synspunkt blev hævdet af Erik Arup og Hal Koch medens de fleste andre på grundlag af nye socialhistoriske iagttagelser opgav tanken om et middelalderligt demokrati. Dog har blandt andre Ebbe Nyborg understreget at der er forskel på Sjælland og Jylland: flere træk, blandt andet forholdsvis store landsbykirker i Vest- og Sønderjylland taler for kollektive grundlæggelser. Bolvig afviser ikke Nyborgs

synspunkter, men lægger mere vægt på at hvad der blev udført af enkeltpersoner omkring år 1100 måtte efterhånden overdrages flere, alene på grund af arveforhold. Dette emne kan behandles i forbindelse med spørgsmålet om hvem kirkerne var bygget for. Middelalderarkæologerne har gjort den væsentlige iagttagelse at en række kirker oprindeligt har været meget små så de højst kunne rumme ca. 50 mennesker, en meget lille del af den menighed man efter senere tiders forestillinger har ment de skulle betjene. Bolvig drager den slutning at de ikke er beregnet for et sogn men for en stormand og hans følge. Her er der efter min mening sket en sammenblanding mellem to fænomener der har eksisteret på samme tid men haft forskellig funktion. Det feudale princip med herre og følge, d.v.s. vasaller, er først og fremmest et politisk-socialt system, forholdsvist eksklusivt. Derimod hørte langt de fleste mennesker til en husstand i hine tider, d.v.s. at foruden storbonden selv og de 2-3 generationer han husede var der en vrimmel af tyende der boede på gården eller var knyttet til den økonomisk, for eksempel ved at dyrke herrens jord. På latin skelnede man mellem *clientela* og *familia* og det er snarest den sidste gruppe man byggede kirker til. Spørgsmålet er dog hvor enerådende kirkeejeren var med hensyn til kirkens beliggenhed. Hermed nærmer vi os sognet.

Sognedannelsen er behandlet i »Kirkekunstens storhedstid« med synspunkter der står i skarp modsætning til alle tidligere opfattelser. Hvor både ældre og moderne historikere har ment at finde et mønster der kunne forklare hvorfor en gruppe gårde søgte til en bestemt kirke, er det øjensynligt Bolvigs opfattelse af den decentralisering som egenkirkevæsenet stod for gjorde det umuligt at forestille sig »en overordnet lands(dels)planlægning« og han tilføjer: »Overalt i Europa udgik byggeinitiativer fra lokale magtcentre« (s. 130). Kan disse lokale magtcentre ikke være bispesæderne? Bisperne skulle jo dog indvie kirkerne. Må det være anmelderen tilladt at minde om at selv i det stærkt egenkirkeprægede Island lykkedes det bisperne at gennemføre i hvert fald en rudimentær sognedeling i forbindelse med tiendebetalingen i det 12. årh.

Herefter undersøges det hvilken funktion kirkebygningerne havde. Bolvig mener at de første trækirker især har været gravkapeller – på grundlag af Knud J. Kroghs opsigtsvækkende fund af en vikingetidskammergrav under Jelling kirke (en anden er opdaget under Hørning kirke) – medens stenkirkerne var bygget til dåben. Argumentet er fundet af store døbefontspodier i flere af de små romanske stenkirker fra begyndelsen af 1100-tallet: samtidig med at en kirke blev bygget, eventuelt ombygget, i sten anlagde man midt i skibet grundlaget for en døbefont. Datidens opfattelse af dåbens betydning understreges af Bolvig

med henvisning til landskabslovenes krav om at kun døbte mennesker kunne arve. Desuden peger anlægget af kirkerummet med oprindelige stenbænke langs siden og forhøjede bænke langs vestgavlen på at interessen var samlet om fonten. Alt dette falder i tråd med teorien om stormandskirken, at kirkerne ikke alene blev opført af stormænd til privat behov men også forbeholdt dem og deres følge i brugen af kirken: bispemænd havde uddelegeret det første sakramente til de enkelte kirker og der gættedes på at prisen var gennemførelsen af bispetienden eller dens afløser den faste biskopsgave.

Hertil er at sige: forestillingen om at begravelsesfunktionen går forud for dåbsfunktionen er svagt underbygget. Selvom der ikke er fundet spor af døbefonte i de trækirker der kun kendes fra de omrids stolpehullerne ategnere, kan man vel ikke være sikker på at der ikke blev døbt børn i trækirkerne og at voksendåb var forbeholdt domkirker. Der har naturligvis været en lang overgangsperiode hvor folk blev døbt i alle aldre og nogle slet ikke, og hvor det præcist foregik her til lands ved vi ikke.

For det andet blev ingen kendte danske kirker opført alene til dåbs-handlinger, alle kirker har et kor hvor gejstligheden udfører selve messen. I andre lande, blandt andet i Norge, kendes kirker der har forskellige opgaver efter bispens anvisning. Der er ikke skriftligt kildemateriale eller kristenretter hertilands der omtaler lignende forhold og som sagt tillader arkitekturen ikke at man skelner mellem kirker med forskellige opgaver. Alligevel kan man ikke se væk fra at der i Danmark foruden domkirker også har været ikke alene sognekirker men også mindre anlæg, kapeller med færre beføjelser. På Island er der mange eksempler på at nogle kirker har alle opgaver, andre kun nogle med deraf følgende indskrænkning i deres rettigheder til tiendeindtægter (se Kapel i KLNLM).

I de næste kapitler: »Fra træ til bagte sten« og »Kirken den er et gammelt hus« gøres der et forsøg på at datere de forskellige materialer til kirkebygninger: man brugte træ op til 1000-tallet. Granit, enten som tilhuggede kvadre eller blot som marksten, var almindeligt i første halvdel af 1100-tallet for så helt at blive slået ud af teglen. På trods af at god ler til teglbrænding er vort mest udbredte bygningsmateriale – og at teknikken var kendt fra oldtiden i Sydeuropa – ser det ud til at den rigtige brænding under vore breddegrader først blev opfundet i højmiddelalderen. Bolvig gør særlig meget ud af forholdet mellem kvadre og marksten, der som så meget andet skiller Sjælland og Jylland. Mackeprangs forslag i »Vore Landsbykirker« at det var jydernes flid der var den psykiske baggrund for kvaderkirkerne, medens man på Sjælland nøjedes med at samle mindre marksten ind der kun skulle hugges lidt til for at gå

ind i murværket, er forlængst opgivet. For det første er der markstenskirkene i Østjylland og kvaderkirker på Sjælland, for det andet er der altid marksten på indersiden af kvaderbygningerne: de smukt tilhuggede sten bruges til facader. Forestillingen om at de store sten der er egnede til at hugges ud til kvadre særlig forekommer langs istidsranden efter anden istid er også opgivet.

Bolvig foreslår at forklaringen på den jyske stenhuggerkunst, der foruden døbefonte og stenrelieffer også har frembragt kvadrene, skal søges i sociale forskelle: stenhuggerne var frie mennesker og at nogle af dem endog har leveret kirker, blandt andet den Goti der ifølge en samtidig indskrift både har bygget og deltaget i finansieringen af kirkerne i Voldsted og Gjøl. Et sådant socialt mellemlag der leverede kirker til eget og andres brug kendes ikke på Sjælland. De store godsejere kunne bestille »Bauhütten« der opførte hele kirker ved hjælp af ufaglært arbejdskraft som man havde så rigeligt af. »Alt det folk som har haft arbejde«, som et vigtigt kapitel kaldes, refererer ikke til en socialstatistik men til den gruppe mennesker der nok kunne slæbe og fragte sten i tonsvis men ikke var i stand til at udføre stenhugninger – de var egentlig kun arbejdsredskaber for kirkejerne, ifølge Bolvigs fortolkning af det romanske kalkmaleri af Adam og Eva i Todbjerg kirke (s.200).

Med kalkmalerierne har vi nået det sidste punkt der her skal diskuteres. For det første: malede man på våd eller tør puds? På grundlag af egne beregninger og udenlandske studier mener Bolvig ikke at man kunne rekvirere et malerhold lige nøjagtigt når bygningen var færdig (undtagen hvor man havde en eller flere malere fastansatte), altså er kalkmalerierne som oftest malet »al secco«. For det andet: hvorfor er der ikke som med byggeriet forskel mellem sjællandsk og jysk når det gælder kalkmalerierne. Her tænker Bolvig sig at internationale malerhold har rejst rundt og taget sig af opgaverne.

Det kan forklare at der overalt synes at være den samme dybere mening med udsmykningen: bagved de billedlige motiver, ikonografien, ligger en ikonologi, mere eller mindre bevidste forestillinger, der går igen alle vegne. Ligesom det feudale samfund er hierarkisk opbygget er verden styret af Gudfader og hans følge af engle som man ser det på de pragtfulde »Majestas Domini« i mange romanske kirker. Og de mennesker man ser afbildet på de romanske kirkevægge hører ifølge Bolvig alle til overklassen svarende til at betegnelsen »bønder« ifølge Aksel E. Christensens »Kongemagt og aristokrati« kun omfattede de »lovfaste« mænd der havde adgang til tingene.

Endvidere hævdes det at den romanske kunst er streng og »følelsesrestriktiv«, og at de få eksempler på billeder af fattige mennesker viser

hvor lidt man interesserede sig for de dårligt stillede samfundsborgere. Er det ikke en mere nærliggende tanke at man ikke skelnede socialt når det gjaldt åndelige anliggender? Ville det ikke være mere frugtbart at se på andre muligt tolkninger: de kristne associationer, den høviske anstand, de dyder og laster som alle mennesker burde have for øje? Jo, det er også ideologi, men den har i det mindste hold i de samtidige skriftlige kilder.

Uden at være enig i alle detaljer eller begejstret for bogens stilleje finder jeg den stimulerende. Hvert emne der tages op er værd at beskæftige sig med og bør sætte ny gang i studiet af middelalderens mest imponerende monumenter her i landet.

Inge Skovgaard-Petersen

KAI HØRBY: Den kristne middelalder. Det europæiske hus 3, red. Søren Mørch. Kbh., Gyldendal 1991. 314 s. Ill. Værket sælges kun samlet, kr. 1200.

Det europæiske hus udmærker sig ved at mangle et forord eller en indledning. Men bind 1, Civilisationen, skrevet af Søren Mørch, giver redaktørens opfattelse. I Europa, Vesteuropa, udvikledes en kultur, som han ikke tøver med at betegne som civilisationen – med Kemal Atatyrks ord: »Civilisation betyder europæisk civilisation, der er ikke nogen anden«. Den afgørende udvikling skete i det 18.-19. århundrede, Opdagelser, Industrialisering, Guds død er kapiteloverskrifter, formuleringen af kravet om menneskerettigheder den største bedrift. Ved en sammenligning med Kina bemærker Mørch, at det har været Europas held, at det ikke har været muligt at opbygge et imperium i denne verdensdel (s. 18).

Det velskrevne bind 2, Romerne og germanerne, af Lotte Hedeager og Henrik Tvarnø rummer et par bemærkninger af relevans for middelalderen, vigtigst forekommer det mig, at Europa efter Romerrigets sammenbrud slap for en balance mellem magtinstanser eller institutioner, der holdt hinanden i skak og dermed forhindrede en udvikling af samfundet (s. 253 og 291). Frankernes kejserkroninger i Rom repræsenterede ikke en videreførelse af alliancen mellem kirke og imperium (s. 292).

I modsætning til de foregående forfattere har Kai Hørby et langt indledningskapitel, hvori han præsenterer sine overvejelser over